

Оксана Бартків, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки
Євгенія Дурманенко, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри соціальної педагогіки
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
м. Луцьк

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА

У статті подається структурно-функціональний аналіз проблеми формування світоглядної культури сучасного педагога.

Постановка проблеми. Освіта в Україні сьогодні виходить на якісно новий рівень, що зумовлено змінами в суспільно-політичному житті, економічному розвитку суспільства і засвідчено Декларацією про державний суверенітет України, Конституцією держави, Законом України “Про освіту”, Державною національною програмою “Освіта (Україна XXI століття)”, Державною програмою “Вчитель” (2002 рік), Національною доктриною розвитку освіти України у XXI столітті (2002 рік), Національною програмою виховання дітей та молоді в Україні (2004 рік) тощо. Мова йде про створення в Україні нової школи, яка б плекала творчу особистість, створила умови для повноцінного фізичного, інтелектуального, духовного розвитку дитини, для піднесення культури і духовності з орієнтацією на всю різноманітність вітчизняних і світових зразків. Це спонукає до подолання усталених стереотипів, застарілих цінностей і підходів, пошуку нових ідей, створення інтелектуальної основи школи XXI століття – школи самореалізації особистості, школи життєтворчості, полікультурного виховання, в якій утверджується проєктивна, особистісно зорієнтована педагогіка.

Але вихід на нові рубежі ускладнюється соціально-економічним кризовим станом суспільства, переходом до ринкових відносин, глибокою ідеологічною кризою, пов’язаною з ідеологічним вакуумом. Численні соціологічні дослідження свідчать, що в посттоталітарному суспільстві значна частина молоді, з одного боку, втрачає орієнтацію на колишні ідеали, піддає їх сумніву, або ж взагалі відкидає, а з іншого – не має тих ідейних орієнтирів, яких бажала б досягти.

У трансформаційному періоді соціально-економічного, політичного, духовно-морального

життя молоді демократичної України, на етапі розбудови держави, але з кризовими явищами “розладнання суспільної свідомості, зниження моральної частини соціуму, кризи людського духу, втрати смислу життєвих цінностей з проявами споживацької психології, ринкового прагматизму”, “здорового реалізму” та нігілізму, загострюється низка “вічних питань”: як жити далі? Чому сьогодні відбуваються численні катастрофи у всіх сферах життя? Від чого і до чого ми переходимо? Як духовний світ пов’язаний з матеріальним? Як жити щасливо в гармонії із собою, людьми?

За цих умов проблема виховання молоді, формування її громадянської позиції, національної самосвідомості, соціальної компетентності, активного і відповідального ставлення до життя, тобто проблема формування світоглядної культури особистості є *надзвичайно актуальною*. Розв’язати цю проблему сучасна школа не зможе без ефективної діяльності педагогів. Центральне місце в процесі їхньої професійної підготовки, безумовно, належить світоглядній культурі, яка є визначником самосвідомості творчої особистості, що прагне активно осмислити своє буття у світі як цілісну єдність.

Необхідність формування світоглядної культури сучасного фахівця, як, зрештою, і кожного свідомого громадянина, зумовлюється особистісними причинами в міру розширення меж людської свободи, демократичних принципів суспільного та індивідуального життєустрою, становленням громадянського суспільства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема світоглядної культури особистості є такою, що хвилює філософів, соціологів, психологів, педагогів. Розроблено різні концептуальні підходи щодо формування

світоглядної культури особистості. За часів радянської доби над проблемою світоглядної культури працювали Є.І. Андрос, В.Г. Афанасьєв, В.М. Гончаренко, В.С. Горський, П.С. Дишльовий, В.П. Иванов, А.М. Колодний, П.В. Копнін, А.Л. Никанорова, Є.В. Осічнюк, Л.В. Скворцов, О.Г. Спіркін, В.Г. Табачковський, В.І. Шинкарук, І.Т. Фролов, О.І. Яценко та інші. Проблема формування світоглядної культури на різних вікових етапах розвитку і становлення людини, різноманітності форм її прояву досить повно, концептуально-цілісно відображається в працях Б.Г. Ананьєва, Л.І. Божович, А. Валлона, Л.С. Виготського, Г.Є. Залеського, М.С. Кагана, І.С. Кона, О.М. Леонтьєва, Ж. Піаже, С.Л. Рубінштейна, П.Р. Чамати та інших.

Одним із головних аспектів вивчення проблеми формування світоглядної культури є її педагогічний аспект. Школа завжди прагнула і прагне сформувати світогляд і світоглядну культуру підрастаючого покоління. Це завдання є основою всієї її навчально-виховної діяльності. Так, у Законі України “Про освіту та Державній національній програмі “Освіта” (Україна ХХІ століття) наголошується, що особистість, її духовний розвиток, формування світоглядної культури і життєвої позиції повинні бути в центрі діяльності всіх освітніх закладів.

Питання формування світогляду людини розглядалися такими видатними педагогами як П.П. Блонський, А. Дістервег, Я.А. Коменський, А.С. Макаренко, К.Д. Ушинський та інші. Однак найбільш цілісною і ґрунтовною педагогічною концепцією формування світоглядної культури школяра є концепція, створена В.О. Сухомлинським.

Значний внесок у розробку проблеми формування світогляду особистості в останні роки зробили Р.А. Арцишевський, Н.М. Буринська, С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн, В.Р. Ільченко, Н.Г. Ничкало, В.Ф. Паламарчук, О.В. Плахотнік, М.Д. Ярмаченко та інші.

Слід відзначити, що сьогодні у дослідженні процесу формування світогляду особистості існує чималий науковий доробок. Але цілісної теорії формування світоглядної культури особистості – майбутнього фахівця, в якій би використовувалися досягнення таких наук, як філософія, психологія, соціологія, соціальна педагогіка, ще немає.

З огляду на це **метою** нашої статті є аналіз деяких аспектів цілісного бачення цієї проблеми. Так, аналіз різних літературних джерел з проблем світогляду особистості дає можливість зробити висновок, що філософи, суспільствознавці розглядають світогляд як явище, що вже склалося,

і вивчають його риси та особливості. Перш за все варто відзначити відсутність єдності у визначенні змісту самих понять “світогляд” і “світоглядна культура”.

Виклад основного матеріалу. У філософському словнику дається визначення світогляду як системи поглядів, ідей, уявлень людини про світ в цілому і її місце в ньому [11, 375]. Детальний розгляд світогляду відбувається за рахунок змістовного витлумачення вказаних елементів. Подібні визначення поняття світогляду представлені у роботах інших авторів [1, 2, 6, 13]. Така позиція визначення світогляду через перелік його складових є ознакою описового, а не пояснювального підходу до світоглядної проблематики. Системний принцип при цьому тільки декларується. О.Г. Спіркін розуміє світогляд як узагальнений, впорядкований погляд на навколишній світ, на явища природи, суспільства і самого себе, а також основні життєві позиції людей, переконання, соціально-політичні, моральні та естетичні ідеали, принципи пізнання і оцінки матеріальних і духовних подій, які випливають із загальної картини світу [7, 269]. Своєю чергою В.Ф. Черноволєнко розглядає світогляд “...як систему таких узагальнюючих поглядів і уявлень про дійсність, систему таких переконань та ідеалів, які розкривають практичне і теоретичне відношення людини до світу, її спосіб бачення, розуміння і оцінки оточуючої дійсності, спосіб усвідомлення себе як конкретно-історичного суб’єкта пізнання і практики” [12, 54].

Світогляд як інтегративне утворення розглядає у своїх працях В.І. Шинкарук. Світогляд “відображає” дійсність у її цілісності – як природно-суспільний світ життя і діяльності людини - в її значущості для людини – крізь призму суспільних відносин, життєвих інтересів” [13, 7]. Він визначає соціальну позицію людини, її поведінку в суспільстві.

Необхідно відзначити, що світогляд є найбільш складною синтетичною формою духовного освоєння дійсності. Ця складність виявляється у процесі аналізу його структури. Серед досліджень науковців спостерігаються відмінності у поглядах на розуміння цього важливого аспекту проблеми, а саме у виокремленні елементів світогляду [1, 12, 13].

Психологічна література містить деякі особливості в підході до визначення поняття “світогляд”. “Психологи виходять з того, – зазначає Н.А. Менчинська, – що світогляд особистості є форма індивідуальної свідомості, що має специфічні особливості, обумовлені віковими, індивідуальними відмінностями. У сформованому

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА

світогляді відображені зразки найбільш загальних закономірностей природи, суспільства, психологічного життя людини зливаються з власним, особистісним відношенням до них” [6, 41]. На думку Б.І. Додонова, світогляд є фундаментальним утворенням достатньо зрілої психіки, що включає в себе найважливіші знання людини про світ і відношення до нього [4, 40].

Разом з тим у психології важливими складовими світогляду особистості виступають засвоєні та прийняті нею системи поглядів (переконань) на суспільство, на природу, на інших людей, на самого себе.

Найбільшої уваги світогляду у формуванні особистості приділяється у дослідженнях Л.І. Божович. Автор приходиться до висновку, що світогляд дає людині цілісне уявлення про світ, в якому вона живе, і похідні від цього уявлення ідеали (суспільства, інших людей, самого себе). Л.І. Божович вважає, що саме світогляд одночасно й інтегрує в єдину систему різні потреби і мотиви, і стабілізує структуру мотиваційної сфери [3, 421 – 422].

Проте світогляд людини є предметом дослідження не тільки філософії, психології, соціології, а й педагогіки, яка розглядає цю проблему практично, аналізуючи і вивчаючи форми, методи і шляхи його формування у навчально-виховному процесі.

Теоретичне обґрунтування найбільш цілісної педагогічної концепції формування світогляду належить В.О. Сухомлинському. Він розглядає світогляд “як особисте ставлення людини до істин, закономірностей, фактів, явищ, правил, узагальнень, ідей” [8, 386]. “Світогляд – не тільки система поглядів на світ ..., а й суб’єктивний стан особистості, який виявляється в її думках, почуттях, волі, діяльності. У світогляді – єдність свідомості, поглядів, переконань і діяльності” [8, 208]. В.О. Сухомлинський наголошував, що формування світогляду є проникненням педагога у духовний світ вихованця. Педагог як вихователь починається з того, як він формує світогляд. Правильне розуміння явищ навколишнього світу має формувати моральні переконання вихованців, почуття людської гідності, а також розвивати творче мислення [8, 305]. Водночас видатний педагог наголошував на необхідності “виховання емоційної сприйнятливості до світоглядних ідей, істин, оскільки “осмислюючи суть світоглядних істин і ідей, вихованці переживають захоплення, позив, гордість за велич, мудрість, красу людини” [8, 517]. Головну вимогу до процесу формування світоглядної культури В.О. Сухомлинський бачить у тому, щоб, “світоглядні переконання

формувалися в процесі активної діяльності” [9, 211].

Отже, світогляд людини – це не просто пізнання нею світу і самопізнання, а й осмислення свого місця й ролі в навколишньому світі та суспільному житті.

До структури світогляду, за В.О. Сухомлинським, входить пізнавальний елемент (пізнання навколишнього світу), ідеалізуючий (бачення світу у світлі ідеалу), духовно-ціннісний (уявлення про світ як про систему краси, добра), мотиваційний (мотиви активної діяльності людини впливають з її переконань).

Таким чином, знання про світ, про суспільство і про саму себе є основою світогляду людини. З огляду на це структура світогляду будується відповідно до структури об’єкта відображення. Відбиття у свідомості людини різних сфер буття і сутнісних сторін життєдіяльності, таких, як природа, суспільство, виробництво, споживання матеріальних і духовних цінностей, управління, спілкування, пізнання, громадсько-політична діяльність, духовна творчість, виховання тощо визначають змістовно структуру світогляду, елементами якого є відповідні знання, погляди, ідеали, переконання.

За генетичним походженням кожна з таких складових світогляду становить індивідуально-неповторний синтез теоретичного наукового знання, наслідків буденного відображення свого буття (життєвого досвіду) і культурної спадщини попередніх поколінь (вірувань, міфів, традицій), що використовуються як будівельні матеріали, що беруться у різних співвідношеннях, залежно від галузі використання і рівня розвитку суб’єкта світовідношення.

Отже, світогляд не є “знаннями у чистому вигляді” хоча б тому, що знання – то не просто відомості про явища і предмети навколишнього світу, а й уміння реалізувати їх у практичній діяльності людини. Свідомість формується діяльністю у ході освоєння дійсності і згодом впливає на цю дійсність, ставлячи перед суб’єктом цілі і завдання, обґрунтовуючи програми, методи і засоби взаємодії з навколишнім світом, тобто спрямовує і регулює через світоглядні структури його практику. Відповідно світогляд як реальне духовне утворення особистості і суспільства є передовсім продуктом духовно-практичного освоєння світу, результатом пізнання законів буття з позицій корінних інтересів і потреб суб’єкта, його життєвої мети та ідеалів. Дійсність, що відображена у свідомості крізь призму потрібного людині, детермінує її цілепокладання, мету і сенс

ДО ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ КУЛЬТУРИ ПЕДАГОГА

людського буття. “Тільки інтеграція знань, самосвідомості і цілепокладання людини дає світогляд” [6, 4].

Саме тому світогляд спрямовує і визначає не окремі акти поведінки, а буття людини в цілому з погляду її фундаментальних інтересів і перспектив розвитку. Кінцеве призначення світогляду полягає у тому, щоб правити за універсальний регулятор практичної діяльності людини, що живе у суспільстві.

Таким чином, світогляд як основа світоглядної культури виконує у системі внутрішнього світу особистості роль інтегрального регулятора особистісного розвитку і визначає загальні принципи і межі такого розвитку. Потреба у світоглядній культурі є однією з фундаментальних духовних потреб особистості, яка виникає в процесі духовно-практичної і перетворювальної діяльності людини та пов'язана із внутрішньоособистісним механізмом регуляції і саморегуляції. Вона виступає внутрішнім, суб'єктивним джерелом активності, що визначає процес засвоєння діючого в суспільстві світогляду, перетворення категорій суспільної свідомості в поняття і образи свідомості індивідуальної, вироблення власних переконань. Важливим моментом є та обставина, що ця потреба детермінує не саме лише засвоєння особистістю знань і духовних цінностей суспільства, а й здатність до створення нових знань і цінностей, до самовдосконалення, тобто підтримує і спонукає творче ставлення до розвитку власної індивідуальності.

Потреба у світоглядній культурі з'єднує зовнішні умови діяльності і внутрішній світ особистості, інтегрує суб'єктивні й об'єктивні моменти в ході формування індивідуального світогляду і тому служить невід'ємною складовою процесу перетворення знань в особисті переконання. Змістом цієї потреби у вузькому розумінні є інтелектуальний і емоційно-психологічний стан суб'єкта, що відображає необхідність таких орієнтирів і регуляторів, які здатні виконати роль методологічних засад при визначенні ставлення до навколишнього світу і виробленні принципів взаємодії з ним.

Задоволення цієї потреби забезпечує нормальне функціонування і розвиток особистості в суспільстві за умови, що сформований особистий світогляд відповідає об'єктивному змісту умов життєдіяльності в певному суспільстві, тобто світогляд як система внутрішніх регуляторів є надбанням внутрішнього світу особистості лише за формою, за індивідуально-особистісним механізмом, тоді як джерелом його смислоутворення є зовнішнє, суспільне.

Отже, вінцем, що завершує формування цілісного світогляду особистості, способом внутрішнього впорядкування взаємозв'язків індивідуального та соціального суб'єктів є світоглядна культура.

Якщо світогляд – це духовно-практичний спосіб освоєння дійсності і самовизначення людини в світі, який завжди реалізується у конкретному світовідношенні, то світоглядна культура – це поняття, що відображає певну градацію рівнів розвитку світоглядної свідомості, співіснування її зразків, що відповідають вимогам суспільства і менш прийнятних її варіантів. Цей термін застосовується у науковій та публіцистичній літературі поряд із такими словосполученнями, як моральна культура, політична культура, культура обслуговування, культура виробництва і т.д. Такі поняття мають оцінний характер і використовуються для визначення особливої, бажаної якості того чи іншого виду людської діяльності. Вони мають зміст лише у тому випадку, якщо в реальності поряд з подібними “культурними” формами співіснують і “некультурні”, які не відповідають ідеальним уявленням форми даної активності. Все це певною мірою стосується і поняття світоглядної культури особистості, яке використовується при необхідності показати наявність в особистості світогляду особливої якості, вищої в порівнянні з рівнем розвитку світогляду інших членів суспільства.

Під світоглядною культурою розуміється світогляд як самосвідомість творчої особистості, що активно прагне осмислити своє буття у світі як деяку цілісну єдність. У такому значенні поняття світогляду застосував у кінці XVIII століття Ф. Шлейєрмахер. Такий світогляд протиставляється нерефлексивним, пасивним його формам.

Сама якість, яка є необхідною для того, щоб охарактеризувати світогляд особистості як “культурний” (тобто настільки і в такому напрямку розвинений, що може служити ідеальним зразком), визначається пануючою в даному суспільстві ідеологією (як специфічною концептуальною формою розв'язання світоглядних проблем), точніше тими соціальними інститутами, які в даному суспільстві займаються розробкою світоглядних питань і спрямовують ідеологічні процеси [10].

Визначення світоглядних пріоритетів є дуже відповідальною справою і потребує подальшого дослідження, оскільки навіть незначні помилки в цій справі можуть привести до непередбачених наслідків. Прикладом цього може бути трагічна

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

доля мільйонів радянських людей, “ідейним обґрунтуванням” якої стала прихована за марксистською термінологією сталінська ідеологія тоталітаризму і антигуманізму. Наслідки “практичного впровадження” сконструйованих ідеологічних установок відчуваються в нашому суспільстві й до нині.

1. Арцишевський Р.А. *Світогляд: сутність, специфіка, розвиток.* – Львів, 1986. – 198 с.

2. Бех І.Д. *Духовні цінності в розвитку особистості // Педагогіка і психологія.* – 1996. – № 4. – С. 49 – 57.

3. Божович Л.И. *Личность и ее формирование в детском возрасте.* – М.: Просвещение, 1968. – С. 174, 421 – 422.

4. Додонов Б.И. *В мире эмоций.* – К.: Политиздат України, 1987. – 140 с.

5. Дурманенко Є.А. *Формування наукового світогляду підлітків у процесі засвоєння інтегрованих знань про людину і суспільство: Автореф. дис... канд. пед. наук.* – К., 1994. – С. 7 – 18.

6. *Мистецтво життєтворчості особистості: наук.-мет. посібник: Уч. (Ред. рада: В.Н. Доній (голова), Г.М. Несен (заст. голови), Л.В.*

Сохань, І.Г. Єрмаков (керівники авторського колективу) та ін. – К., 1997. – ч.1: *Теорія і технологія життєтворчості.* – 392 с.

7. Соболева Н.И. *Мировоззрение и жизненный выбор личности.* – К.: Наукова думка, 1989. – С. 25.

8. Сухомлинський В.О. *Духовний світ школяра // Вибрані твори: В 5-ти т., Т.1.* – К.: Рад. школа, 1976. – С. 305, 386.

9. Сухомлинський О.В. *Народження громадянина // Вибрані твори: В 5-ти т., Т. 3.* – К.: Рад. школа, 1977. – С. 517.

10. Табачковский В.Г. *Формирование мировоззренческой культуры молодежи.* – К.: Наукова думка, 1990. – С. 183 – 184, 201, 210, 213, 235.

11. *Философский энциклопедический словарь.* – М.: Сов.энциклопедия, 1983. – С. 375.

12. Черноволенко В.Ф. *Мировоззрение и научное познание.* – К., 1980. – 173 с.

13. Шинкарук В.И. *Мировоззрение, наука и философия // Философские науки.* – 1978. – № 1. – С. 98 – 101.

14. Шинкарук В.И. *Категоріальна структура наукового світогляду // Філософська думка.* – 1980. – № 2. – С. 16 – 25.

Світлана Чернета, кандидат педагогічних наук, доцент

кафедри загальноосвітніх дисциплін та профорієнтації

Волинського національного університету

імені Лесі Українки

м. Луцьк

СПЕЦИФІКА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розкриваються специфічні особливості соціалізації підлітків в сучасних умовах, суперечності, властиві підліткому віку, та умови їх подолання.

Постановка проблеми. Сучасне покоління живе в епоху зростання ролі особи як творця соціального світу і самої себе. Прагнення молодих людей бути причетними до своєї історичної і особистісної долі, до самореалізації зумовлено не тільки ускладненням світу і значним підвищенням його динамізму, а й зростанням потреби сучасної молоді, яка піднялася на якісно новий щабель свого соціокультурного розвитку, ніж попередні покоління. Особливо яскраво виражене це прагнення у підлітковому віці, який є ключовим для соціалізації особистості, від результативності якої залежить подальший напрям розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальними у психолого-педагогічному розкритті поняття соціалізації підлітка є праці педагогів і психологів Б. Ананьєва, Л. Виготського, А. Леонтьєва, С. Рубінштейна, В. Степанова та ін.

Виклад основного матеріалу.

Словосполучення “сучасний підліток” підкреслює специфічні особливості дітей цього віку в нинішню епоху. Безумовно, час накладає відбиток на підростаюче покоління.

Сучасні підлітки все більше виявляють цікавість до грошей, комерції, все більше часу проводять біля екранів ТБ або біля комп’ютерів. Однак властиве підліткові бажання фантазувати,